

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 14, Issue: 2, May 2022

www.historystudies.net

İZMİR SUİKASTI DAVASI VE İTTİHATÇILARIN MİLLİ ŞİRKETLERDEN TASFİYESİ

*The Case of the Assassination of Izmir and the Liquidation of the Unions
From National Companies*

Dr. Ayşegül Can
Aksaray Üniversitesi
aysegulcan@aksaray.edu.tr

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 22.01.2022
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 01.04.2022
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1082

Atıf – Citation:

Ayşegül Can, “İzmir Suikastı Davası ve İttihatçıların Milli Şirketlerden Tasfiyesi”, *History Studies*, 14/2, Mayıs 2022, s. 299-312.

İZMİR SUİKASTI DAVASI VE İTTİHATÇILARIN MİLLİ ŞİRKETLERDEN TASFİYESİ

**The Case of the Assassination of Izmir and the Liquidation of the Unions
From National Companies**

Dr. Ayşegül Can

Öz

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi, İttihat ve Terakki hükümetinin de sonunu getirdi. Cemiyetin önde gelen liderleri ülkeden ayrılırken, geriye kalan İttihatçılar Millî Mücadele sürecinde aktif rol oynadılar. Millî Mücadele dönemi gerek İstanbul hükümeti gerekse de İtilaf Devletleri tarafından bir İttihatçı hareketi şeklinde değerlendirildi. Bu durum Millî Mücadele'nin önder kadrosunun İttihatçılara karşı daha dikkatli yaklaşmasına neden oldu. Mustafa Kemal ise bu sırada İttihatçıların kontrolü ele geçirme teşebbüsleri olabileceği hususunda birtakım tedbirler aldı.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması ve yeni bir devletin doğuşu esnasında İttihatçıların bir kısmı birinci dönem TBMM'de yer aldı. İlerleyen süreçte meclisteki İkinci Grup ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası safında muhalefet kanadını temsil ettiler. 1926 yılında gerçekleştirilen İzmir Suikastı failleri arasında İttihatçıların önde gelenlerinin de bulunduğu düşünülmesi, siyasi ve iktisadi sahadan tasfiye edilmeleri aşamasını başlattı. Çalışmanın yapılmasındaki en önemli amaç, İzmir Suikastı yargılamalarında İttihatçıların bulunma gerekçelerini ve millî kuruluşların hangilerinin tasfiye işlemlerine tabi tutulduğunu ortaya koymaktır. Böylece suikast nedeniyle gerçekleştirilen siyasi tasfiyenin aslında iktisadi sahada da devam ettiği görüldü. Bununla birlikte Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden ve Türk iktisat tarihinde önemli yer edinen millî şirketlerin bir kısmının akıbeti de ortaya çıkmış oldu.

Anahtar Kelime: Cumhuriyet, İttihatçılar, İzmir Suikastı

Abstract

The defeat of the Ottoman Empire in the First World War brought the end of the Union and Progress government. While the leading leaders of the society left the country, the remaining Unionists played an active role in the National Struggle process. The National Struggle process was evaluated as a Unionist movement by both the Istanbul government and the Allied Powers. This situation caused the leading staff of the National Struggle to approach the Unionists more carefully. Mustafa Kemal, on the other hand, took some precautions that the Unionists might attempt to seize control in this process.

In the process of the successful conclusion of the National Struggle and the birth of a new state, some of the Unionists took part in the first term of the Turkish Grand National Assembly. In the following process, they represented the opposition wing on the side of the Second Group and the Progressive Republican Party in the parliament. Considering that among the perpetrators of the Izmir Assassination in 1926, there were also prominent Unionists, started the process of their elimination from the political and economic field. The most important purpose of the study is to reveal the reasons for the presence of the Unionists in the Assassination of Izmir trials and which of the national organizations were subject to liquidation. Thus, it was seen that the political liquidation carried out due to the assassination actually continued in the economic field. In addition to this, the fate of some of the national companies that were transferred from the Ottoman Empire to the Republic and took an important place in the history of Turkish economics was revealed.

Keyword: Republic, Unionists, Izmir Assassination

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle neticelenmesi üzerine İttihat ve Terakki Fırkası kendini feshettikten sonra örgütlenmesini, Teceddüt Fırkasıyla devam ettirdi. Ayrıca Karakol Cemiyeti adıyla kurulan gizli örgüt vasıtasıyla Millî Mücadele, Anadolu'ya insan ve silah kaçırmak suretiyle desteklendi.¹ Bu sırada Anadolu'da, Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak gibi cemiyetlerin kuruluşunda etkin rol oynayan İttihatçılarla Mustafa Kemal'in birtakım temasları oldu.² Diğer taraftan İstanbul Hükümeti'nin ve İtilaf Devletlerinin İttihatçılara karşı olumsuz tavırları nedeniyle, Millî Mücadele hareketinde bunların varlığı arka planda kaldı.³ Zira bu zaman zarfında İstanbul hükümeti ve İtilaf Devletleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ulusal harekette aktif rol oynadığını iddia ederek Anadolu'daki millî hareketi, gayri meşru göstermeyi amaçladı.⁴

Kuruluşu, İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerinin ülkeden ayrıldıkları günlere rastlayan Karakol Cemiyeti,⁵ Mütareke döneminde Ermeni komitacılara, İtilaf Devletleri'ne ve yerli iş birlikçilerine karşı Millî Mücadele'ye personel, silah ve teçhizat sağlamakla birlikte istihbarat noktasında da katkı sağladı. Ancak cemiyetin, faaliyetleriyle İttihatçı geleneğini devam ettirerek Millî Mücadele hareketini, İttihat ve Terakki'nin bir devamı gibi lanse ettirmek istemesi ve Mustafa Kemal'in otoritesi dışında kendi inisiyatifini doğrultusunda kararlar alması, Ankara ile ilişkilerde olumsuzluklar meydana getirdi.⁶ Mevcut duruma, Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelme girişimi, Karakol Cemiyeti'nin tamamen feshedilip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'ne dahil olunması talimatının yerine getirilmemesi de katkı sağladı.⁷ Mustafa Kemal, Sivas Kongresi sırasında Karakol Cemiyeti'ne, bu sebeplerden dolayı açıkça cephe aldı. Nitekim cemiyetin dağıtıldığını bizzat bu cemiyetin lideri Kara Vasıf'a ilettiler. Hatta Anadolu'daki harekatta, başkomutan olarak gördükleri Enver Paşa ile irtibatla kaldıklarından haberdar olduğunu da ilave etti.⁸

Cumhuriyet'in ilanından sonra Millî Mücadele'de etkin olan İttihatçıların bir kısmı, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına katılmayarak İstanbul'da kalmayı tercih ettiler. Eski İaşe Nazırı Kara Kemal ve eski Maliye Bakanı Cavit Bey bunlar arasındaydı. Diğer taraftan bazı İttihatçılar,

¹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2005, s.56.

² Mustafa Kemal'in de İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olduğuna dair iddialar mevcuttur. Ali Fuat Cebesoy hatıratında, Mustafa Kemal'le Harbiye'de okul sıralarında iken, vatanın geleceğini konuştukları arkadaşlarının ilerleyen süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri arasında yer aldığını belirtmekteydi. İlaveten Mustafa Kemal'in Suriye'den Selanik'e kaçtığı sırada kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti üyelerinin de İttihat ve Terakki'ye geçtiğini söyledi. Ali Fuat, tüm bunları kendisine Ömer Naci'nin üstü kapalı bir şekilde anlattığını hatta Mustafa Kemal'in de cemiyete dahil olacağına inandığını, böylece cemiyetin kuvvetli bir teşkilat haline gelebileceğini ifade ettiğini aktardı. bk. Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Cumhuriyet, C.2, byy. 1997, s.138. Zürcher ise Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri kanadına mensup saymaktaydı. Onun bir fedai olup olmadığı konusunda bir fikir ortaya koyamazken, bu savını Mustafa Kemal'in cemiyetin üyelerinden Nuri Conker, Hüseyin Sami, Abdulkadir, Cevat Abbas ve Yakup Cemil ile yakın olmasıyla destekledi. Buna rağmen Mustafa Kemal'i cemiyetin içinde açık bir şekilde Türk milliyetçiliğini savunan kanadına mensup saydı. İlaveten Mustafa Kemal'in, Eylül 1908'de cemiyet tarafından Libya'ya devrim için halkın desteğini sağlamak üzere gönderildiğini savundu. bk. Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.100-101.

³ Emine Kısıklı, "Millî Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.2, S.5, 1990, s.115, 119.

⁴ Zürcher, *a.g.e.*, s.127.

⁵ 1918 yılı Kasım ayının ilk günlerinde ülkeden ayrılan İttihatçı liderlerin direktifleri doğrultusunda kurulan cemiyet, merkezi İstanbul olmak üzere Bâb-ı âli Caddesi Resne Fotoğrafhanesinde cemiyetin kurucularından Bâha Said Bey'e ait yazıhanede faaliyete geçti. bk. Zeki Çevik, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İttihatçıların Tasfiyesi", *Yeni Türkiye*, S.44, Yıl 8, Mart-Nisan 2002, s.502.

⁶ Serdar Yurtsever, "Karakol Cemiyeti", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/index.php?title=Karakol_Cemiyeti&oldid=3106 (18.07.2021).

⁷ Çevik, *a.g.m.*, s.498-499.

⁸ Demirel, *a.g.e.*, s. 75.

TBMM'deki gruplarda yer almaya çalışarak, Halk Fırkasının dokuz umdesine karşılık, İttihat ve Terakki'yi tekrar canlandırmayı hedefleyen ve devletin merkezini İstanbul olarak belirten dokuz maddelik programı benimsediler.⁹

Birinci dönem meclis, barındırdığı milletvekilleri açısından oldukça farklı bir görünüm arz etmekteydi. 10 Mayıs 1921'de mecliste kurulan ilk grup, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu'ydu. Bu şekilde anılmasının altında, ilerleyen süreçte mecliste yeni bir muhalif grubun ortaya çıkması yatmaktaydı.¹⁰ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasıyla beraber grup dışında kalan muhalif milletvekilleri, ulusal egemenlik ve meclisin her hususta tek söz sahibi olması düsturuna katılmayarak, muhalefetlerini kuvvetlendirdiler. 1922 yılının Temmuz ayında ise İkinci Anadolu ve Rumeli Müfää-i Hukuk Grubu, yaygın olarak İkinci Grup olarak anılan, çatısı altında örgütlendiler.¹¹ Aynı yılın sonlarına doğru Mustafa Kemal'in bir parti kuracağını açıklaması muhaliflerce hoş karşılanmadı. Bu karara muhalefet edenler arasında Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir ve Rauf Orbay gibi Millî Mücadele'nin tanınmış simaları da bulunmaktaydı. Aslında Mustafa Kemal'in parti kurma istediğinin altında, Lozan barış görüşmeleri sırasında meclisten karar çıkmasını zorlaştıran muhalif grubunu, önemli kararların alınacağı bir süreçte saf dışı etmek yatmaktaydı.¹² Çünkü bu süreçte hem milletvekillerinden hem de basından, Bakanlar Kurulunun oluşma şekli, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun teşkil edilmesi, Başkomutanlık Yasası'nın görüşülmesi, Ankara İtilafnamesi'nin onaylanması, saltanatın kaldırılması konularında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, Lozan Antlaşması sırasındaki tartışmalarla devam etti. Buradan hareketle, barış kararlarının mecliste birlik içinde alınmayacağı kanaati hâkim oldu.¹³

Böylece gerçekleştirilen 1923 seçimleriyle TBMM'de yer alamayan İkinci Grubu, Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası temsil etti. Zira grubun önde gelenleri söz konusu partiye katılmak suretiyle muhalifliklerini devam ettirdiler.¹⁴ Ancak bu parti uzun ömürlü olamadı. 1925 yılının başlarında doğuda çıkan Şeyh Sait İsyanı nedeniyle Fethi Bey hükümeti 23 Şubat 1925'te, isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan etti. Ayrıca Hiyânet-i Vataniye Kanunu'na yapılan eklemeye, dini ve kutsal kavramları siyasi amaçlara alet eden derneklerin kurulması yasaklandı. Bu karar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası nezdinde muhaliflerce eleştirildi. Kararın ardından Fethi Bey istifa etti ve yerine İsmet Paşa hükümet kurdu. Yeni hükümetin yaptığı ilk hamle, Takrir-i Sükûn Yasası'nın çıkarılması oldu. Yasanın kabulünden hemen sonra biri doğu, diğeri ise Ankara'da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi teşkil edildi. Böylece önce yasa kapsamında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması süreci tamamlandı. Daha sonra ise İzmir Suikastı nedeniyle de söz konusu mahkemeler aralarında İttihatçıların da bulunduğu muhalefeti yargılamaya başladı.¹⁵

Bu çalışmada, İttihatçıların milli şirketlerden tasfiyesi meselesi ele alındı. Böylece suikast nedeniyle başlayan yargılamaların İttihatçıları yalnızca siyasi alandan değil aynı zamanda iktisadi sahadan da temizleme gayesi taşıdığını ortaya koymak amaçlandı. Bu yüzden öncelikle İttihatçıların İzmir Suikastı ile olan bağlantılarına ve yargılamalara yer verildi. Akabinde bu yargılamaların kapsamının neden iktisadi sahaya da taşındığı ve tasfiye kararları alınan milli şirketlerin hangi ortak özelliklere sahip olduğu sorularına yanıt arandı. Diğer taraftan, bu milli kuruluşların tasfiye sürecinin ne zaman sonlandığı sorunu ortaya çıktı. Zira bunların bir kısmının

⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyet'inde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s.164-65.

¹⁰ Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2005, s.57.

¹¹ Demirel, *a.g.e.*, s.228-29.

¹² Sezgin, *a.g.e.*, s. 112.

¹³ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009, s.124.

¹⁴ Demirel, *a.g.e.*, s.60.

¹⁵ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2013, s.308-312.

tasfiye meselesi hakkındaki bilgilerin yetersiz olduğu tespit edildi. Bu sebeple milli kuruluşların tasfiyesini belirli bir zaman aralığına sığdırmak mümkün olmadı.

İzmir Suikastına dair literatürün oldukça zengin olduğunu belirtmek mümkündür. Bu sebeple çalışmada evvela Başkanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelere, İstiklal Mahkemelerinde bizzat yargılanmış ya da o döneme şahitlik etmiş kişilerin hatıra ve monografilerine, dönemin basınına başvuruldu. Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kurulan milli şirketlerin tasfiyesi meselesinde aynı durum söz konusu değildir. Yargılamaların iktisadi boyutuna, TBMM İstiklal Mahkemeleri Tutanakları Arşivi'nden edinilen bilgiler önemli katkı sağladı. Netice itibarıyla çalışma, belgesel kaynak tarama metoduyla ortaya çıkan bilgilerden teşekkül etti.

1. İzmir Suikastı ve İttihatçılar

Mustafa Kemal'e 7 Mayıs 1926'da çıktığı Türkiye gezisi çerçevesinde, 15 Haziran'da İzmir'e geldiğinde bir suikast planı mevcuttu. Fakat İzmir'e gelme durumunun bir gün ertelenmesi, suikastın gün yüzüne çıkmasını sağladı. Suikast ihbarının 15 Haziran gece yarısı İzmir Valiliğine yapılmasından sonra Ziya Hurşit, Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf yakalandı. Diğer taraftan İsmet Paşa'nın direktifleriyle Ankara İstiklal Mahkemesi 18 Haziran'da İzmir'e geldi. 26 Haziran'da açılan mahkeme, başta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları olmak üzere birçok İttihatçıyı tutukladı.¹⁶

26 Haziran 1926'da yargılamalara başlayan mahkeme, suikast olayı sorumlularını İzmir'de, rejimi yıkmaya yönelik davayı da Ankara'da yürütme kararı aldı.¹⁷ Mahkeme'nin İzmir'e ulaştıktan sonra yaptığı ilk araştırmada, suikastın sorumlularının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarından İzmit Mebusu Şükrü Bey ile Kara Kemal ve arkadaşlarının sorumlu olduğu anlaşıldı. Ancak mahkeme üyelerinin İzmir'e ulaşmadan önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının derhal tutuklanmaları emrini verdiklerini belirtmek gerekir.¹⁸ Yargılamaların en önemli dayanak noktasını, İzmir Suikastının aslında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i ortadan kaldırarak, hükümet sistemini değiştirme maksadı taşıyan uzun zamanlı proje olduğu kanaati meydana getirdi.¹⁹

İstiklal Mahkemesi heyeti, İzmir'deki yargılamaları bitirmesinin ardından 17 Temmuz'da, İttihatçıları yargılamak üzere Ankara'ya geldi. İzmir'den Dr. Nazım ve Cavit Bey'le birlikte 50'den fazla İttihatçı da Ankara'ya getirildi. Mahkeme heyeti hazırlıklarını gerçekleştirdiği esnada İttihatçıların bir kısmı Cebeci'deki hapisaneyeye, bir kısmı ise Çukurhan'a sevk edildi.²⁰ İlk sorgulama 21 Temmuz 1926'da Küçük Talat ve Dr. Nazım ile başladı. Ertesi gün ise Arif Oruç, Galatalı Şevket ve Ziya Hurşit'in kardeşi Fazıl sorguya alındı.²¹

Ankara'daki sorgulama ağırlıklı olarak Cavit Bey ve Kara Kemal ekseninde gerçekleştirildi. Bu durumda, suikasta giden sürecin Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasından sonra Cavit Bey'in evinde yapılan gizli komite toplantılarında şekillendiği kanaati etkili oldu.²² Nitekim yargılamaların odak noktasını, İttihatçıların bu toplantılarda iktidarda yeniden söz sahibi olmayı hedefledikleri iddiası meydana getirdi. Bu doğrultuda devletin başkentinin tekrar İstanbul

¹⁶ Zürcher, *a.g.e.*, s.259, 264, 267.

¹⁷ Çavdar, *a.g.e.*, s.315.

¹⁸ Ali Kılıç, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.40.

¹⁹ BCA.30.10.0.0.74.485/8.

²⁰ Osman Selim Kocahanoğlu, *İzmir Suikastı ve İttihatçılar Davası-Ankara Yargılamaları*, C.2, Temel Yayınları, İstanbul 2017, s.91.

²¹ Ali Güler, *Suikastlerin ve Darağacının Gölgesinde- İttihatçılar ve Mustafa Kemal*, Halk Kitabevi, İstanbul 2021, s.158.

²² Çavdar, *a.g.e.*, s.317.

olmasını arzu ettikleri ifade edildi.²³ İttihatçıların, İttihat ve Terakkiyi yeniden canlandırma projesini gerçekleştiremeyince, Cumhuriyet Halk Fırkasında milletvekili olarak yer aldıkları, daha sonra ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katıldıkları belirtildi. Nitekim partide yer alan eski İttihatçıların, İzmir Suikastı ile ilişkilendirilmesi hem partinin diğer mensuplarının hem de geri kalan İttihatçıların suikast nedeniyle yargılanmalarının yolunu açtı.²⁴

İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanan kişileri suikast düzenleyicileri, İttihatçılar ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları şeklinde kategorize etmek mümkündür.²⁵ Mahkeme, İsmail Canbolat, Rüştü Paşa, Kazım Karabekir²⁶, Ali Fuat, Cafer ve Refet Paşaları, suikastı bildikleri ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının suikastçılarla iş birliği yaptığı gerekçesiyle yargıladı.²⁷ Esasında yargılamalara yalnızca İzmir Suikastı perspektifinden bakılmadı. Zira suikast, yıllarca süren bir tertibin ve politik ihtirasların bir neticesi olarak görüldü. Böylece yargılananlar kategorisine Birinci Meclis'te bulunan İkinci Grup üyeleri de dahil edildi.²⁸

Mahkeme Reisi Ali Bey; Şükrü, Kara Kemal ve Cavit Bey gibi İttihat ve Terakki'nin tanınmış kimselerinin TBMM'de İkinci Grupta kendilerine yer bularak, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üzerinden yeniden fırsat aradıkları yönündeki düşüncelerini basın üzerinden kamuoyu ile paylaştı. Devamında Lozan'dan sonra başlayan inkılaplara karşı kötü eleştiriler ve Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Rauf Bey'in açıklamasının Cumhuriyet Halk Fırkası içinde tartışmalara neden olduğunu ekledi. Rauf Bey üzerinden Terakkiperver Fırkasının kurucularını İttihatçılarla birlikte, inkılaplara muhalefet etmekle sorumlu tuttu. Söz konusu fırkanın kuruluşunun temelinde de bu nedenin yattığını belirtti.²⁹

İttihatçılar, yargılamalarda suikast kavramı dışında hükümeti devirmeye çalışanlar olarak gösterildi. Mahkeme reisi Necip Ali Bey iddianamesini açıklarken, İttihat ve Terakki Partisi'nin kendisini feshetmiş göstererek, vatani düşman ordularına terk etmek suretiyle, liderlerinin yurt dışına gittiğini belirtti. Ancak İttihatçıların iktidarda tekrar söz hakkı olabileme arzularının sürekli canlı kaldığını dile getirdi. Buna rağmen Millî Mücadele'ye hiçbir katkı sağlamadıklarını, Türk milletinin yeni reislerinin arkasında kendilerini kurtardıklarını ilave etti. İttihatçıların ise bu sırada birtakım tertiplerle milletin ve ordunun başına geçme teşebbüslerinde bulduklarını söyledi.³⁰

Suikast meselesine müdahil olan Abdülkadir ile Kara Kemal'in tutuklanmaları hakkındaki emir, Sarı Efe Edip ve İzmit Mebusu Şükrü'nün tutuklanmalarından sonra verildi. Hükümeti devirmek ve suikast için oluşturulan gruptan sayılan Kara Kemal'in gıyaben idam edilmesine karar verildi. Bununla birlikte işe saklama ve zabıta takibatından kurtulmak için firari olan, Kara Kemal'in mahkemeye cebren getirilmesi kararlaştırıldı.³¹ Kara Kemal'in özellikle İstanbul'da saklanabileceği yerlerin çok olmasıyla birlikte, yurt dışına kaçırılması ihtimal dahilinde görüldü. Bu sebepten dolayı cemiyetin önde gelen kişi ve şirketlerinin İstiklal Mahkemelerince verilen izne bağlı olarak tahkikata tutulmasına ve ikinci derece adamlarının da takibe alınmasına karar verildi.³²

²³ A. Kılıç, *a.g.e.*, s.33.

²⁴ Tunçay, *a.g.e.*, s.166.

²⁵ Tunçay, *a.g.e.*, s.162.

²⁶ Kazım Karabekir mahkemenin bu ithamını, “zalimce verilmiş bir adaletsizlik örneği ve peşin karar” şeklinde nitelendirdi. bk. A. Kılıç, *a.g.e.*, s. 16).

²⁷ Sümer Kılıç, *Kazım Karabekir'in Savunması ve İddianame- Büyük Hesaplaşma “İzmir Suikastı”*, Truva Yayınları, İstanbul 2020, s.16.

²⁸ Çavdar, *a.g.e.*, s.315.

²⁹ “Ali Bey'in Beyanatı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 01 Temmuz 1926, s. 1.

³⁰ Falih Rıfki, “İddianame”, *Hakimiyet-i Milliye*, 03 Ağustos 1926, s.1.

³¹ *TBMM*, IM.T3.K138.D274.G001.0001.

³² “Kara Kemal'in Suret-i Takip ve Derdestine Dair Zabıtamızın Raporu”, *Polis Mecmuası*, 1 Eylül 1926, S.201, Millî Matbaa, İstanbul, 1926, s.151.

Bu kimselerin yargılanmasındaki temel dayanak, Kara Kemal'in suikastta payının olduğunu bildikleri halde gizlendiği yeri hükümetle paylaşmaması oldu. Bunlardan, Millî Kantariye Şirketi çalışanlarından Niyazi Bey'in sorgulaması, 19 Ekim 1926'da Ankara İstiklal Mahkemesi'nce yapıldı. Bu sırada 76 yaşında bulunan Niyazi Bey, mesleğinin ne olduğu sorusunu en son Millî Kantariye Şirketi'nin ardiyesinde bulunduğu şekilde cevapladı. Akabinde Kara Kemal'in güvendiği işecilerden Küçük Pazar Maliye Tahkik Müdürü Enver'in eşi Vasfiye Hanım, Uzun Çarşı'da bulunan Zarcı Refik, Millî Kantariye Şirketi Arazi Memuru Niyazi, Sirkeci'de Ankara nakliyat ambarında komisyoncu Lâl Halil aynı gerekçeden dolayı yargılandı. Lâl Halil'in sorgulaması; Kara Kemal ile olan tanışıklığı, firari olduğu sırada evinde kalması ve İzmir Suikastından birkaç gün sonra Kara Kemal'in gönderdiği Millî Ticaret Şirketi'nden aldığı 6.000 lira üzerinden devam etti.³³

Kara Kemal'in gıyaben idama mahkûm edildiği ve arandığı esnada Lâl Halil ve Zarcı Refik'in evlerinde gizlendiği, Hafız İsmail'in vermiş olduğu bilgiler neticesinde öğrenildi. Hafız İsmail ayrıca Enver'in Kara Kemal'i Avrupa'ya kaçırma planından da bahsetti.³⁴ Alınan tedbirler neticesinde yurt dışına kaçma ihtimalini en aza indirmek için Kara Kemal'in Enver ve Niyazi vasıtasıyla iltica edeceği öğrenildi. Bu kaçışın, Kara Kemal'in bir eşya gibi sandıkta ya da gümrük memuru kıyafetiyle yabancı vapura bindirilmesi şeklinde olacağı bilgisine erişildi. Bu tür bilgilerin gelmesinde, Kara Kemal'in yakalanmasına yardımcı olanlara miktarı belirtilmese de ödül verilmesi etkili oldu. Nihayetinde Kara Kemal tahkik müdürü Enver'in evinde 27 Temmuz'da intihar etmiş bir şekilde yakalandı.³⁵ Maliye Bakanlığı İstanbul Evrak-ı Matbua Tahsil Şubesi Tahkik Müdürü Hafız İsmail'in Kara Kemal'in saklandığı yer hakkında bilgi vermesinden dolayı beraat ettirildi. Diğer ismi geçen kimseler ise beşer sene hapse mahkûm edildi.³⁶

2.İzmir Suikastı Sonrasında Yaşanan İktisadi Tasfiyeler

İzmir Suikastı sonrasında İttihatçıların siyasi alandan olduğu kadar iktisadi alandan da tasfiye edildiği sürece gelmeden önce hem İttihatçıların hem de milli kuruluşların durumları hakkında kısaca bilgi verilmelidir. Ankara hükümeti ve İttihatçıların arasındaki münasebetlere Millî Mücadele'den itibaren bakılmalıdır.³⁷

İstanbul hükümeti ve İtilaf Devletleri tarafından birtakım soruşturmaya tabi tutulan hatta bazıları hakkında tasfiye kararı alınan milli kuruluşlar, Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasıyla Cumhuriyet döneminde faaliyetlerini devam ettirdi. Bunlardan biri olan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nda boş olan yönetim kurulu başkanlığına, yönetim kurulu üyelerinden Mehmet Şerif Paşa 11 Şubat 1924'te görevlendirildi.³⁸ Ancak kısa süre sonra bu görev, tekrar boşa kaldı. Söz konusu vazifeye 11 Ağustos 1924'te Hasan Tahsin Bey getirildi.³⁹ Hasan Tahsin'in istifası

³³ TBMM, IM.T3.K138.D274.G001.0008.

³⁴ TBMM, IM.T3.K138.D274.G001.0033.

³⁵ "Kara Kemal'in Suret-i Takip ve Derdestine Dair Zabıtımızın Raporu", *Polis Mecmuası*, 1 Eylül 1926, S.201, Millî Matbaa, İstanbul, 1926, s.151.

³⁶ TBMM, IM.T3.K138.D274.G001.0006.

³⁷ Milli Ekmekçiler Anonim Şirketi bu sırada Mudanya kazası için ihtiyaç duyulan 1050 çuval unu tedarik etmek istedi. Zira kaza dahilinde hububat ziraatı yetersiz olduğundan yurt dışından un alınması gerekmektedir. Bu sebeple Mudanya'nın ihtiyacı için İstanbul'dan getireceği unun geçişine müsaade edilmesi 27 Temmuz 1920'de şirket tarafından belediyeden istendi. 29 Temmuz 1920'de belediye vekili, İçişleri Bakanlığına şirkete bu izni vermekte tereddüt edildiğini ilettili. Zira Mudanya'dan İstanbul piyasasına tüccar adına zahire ve un geçtiği Rüsumat Emanet-i Alisinden alınan geçiş cetvelinden öğrenildiği belirtilmekteydi. Böylece şirketin gıda temini noktasındaki yardım teşebbüsü İstanbul hükümeti engeline takılarak yarıda kaldı. bk. BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Dahiliye İdare-i Umumiyye, (BOA.DH.İ.UM.20/2), 1 Ağustos 1920, (26.Z.1339).

³⁸ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık "Bakanlıklararası Tayin Dairesi", 30.11.1.0.3.5/10, 18 Şubat 1924.

³⁹ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık "Bakanlıklararası Tayin Dairesi", 30.11.1.0.6.22/22, 14 Ağustos 1924.

yönetim kuruluna başkan seçilmesi meselesini tekrar gündeme getirdi. Yerine üyeler arasından Necmettin Molla 14 Ocak 1925'te tayin edildi.⁴⁰ Yönetim kurulu başkanlığında istikrarın sağlanamadığı, ilgili makamda sürekli değişiklikler meydana gelmesinin ardında yatan neden bilinmemektedir. Ancak bu durum banka iç işlerinin sıkıntılı olmasından kaynaklanabilirdi. Zira bankanın Mütareke döneminde İtilaf Devletleri tarafından işgale uğradığı bilinmektedir.⁴¹

Banka genel müdürlüğüne ise yönetim kurulunca, İtalyan vatandaşı olan Mösyö İtalo Rossi seçildi. Bu vaziyet hükümet tarafından 12 Aralık 1924'te onaylandı.⁴² 26 Haziran 1926 tarihli bakanlar kurulunda, bankanın yönetmeliğindeki ikinci maddeyle diğer maddelerde bazı değişiklikler yapılması kararlaştırıldı.⁴³ Ancak bu değişikliklerin neler olduğuna rastlanmadı. Sirkeci'de Gülbenkyan Hanı'nın bodrum katının, banka tarafından aylığı 150 liraya 1926, 1927, 1928 yılları için kiralanmasına Bakanlar Kurulu tarafından izin verildi.⁴⁴

Bankanın Kabataş'taki antreposunun, İstanbul'daki Yeni Camii civarında bulunan eski postane binasıyla değiştirilmesi, Evkaf Müdüriyeti Umumiyesi ile sıkıntı yaşanmasına neden oldu. 19 Eylül 1926'da çıkan bu durumun sebebi, eski postane binasının bulunduğu arsanın vakıf malı olmasıydı. Bu ihtilafın neticesi bilinmemekle birlikte hükümet, söz konusu anlaşmazlığın sulh yoluyla çözülmesini istedi.⁴⁵ Fakat bahsedilen anlaşmazlığın İzmir Suikastı sonrasında diğer milli kuruluşlara soruşturma başlatılan bir dönemde çıkması dikkat çekicidir. Nitekim 17 Aralık 1926'da Türk Anonim Şirketi olarak anılmaya başlayan⁴⁶ bankanın faaliyet süreci İzmir Suikastından sonra değişti. Böylece Türkiye İş Bankası'na devredilmesine gidecek süreç başlatılmış oldu.⁴⁷

Ancak öncesinde doğrudan Kara Kemal ile ilişkilendirilen kuruluşların soruşturulmasına başlandı. Mevzu bahis olan kuruluşlar basında, Kara Kemal tarafından, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki işe teşkilatından elde edilen paralarla teşkil edilmiş olarak lanse edildi.⁴⁸ Adı geçen kurumların İzmir Suikastı sonrasında tasfiye edilmesinin arkasında yatan sebebin, İttihatçıların bu kurumları kullanarak iktidarı tekrar ele geçirme çabaları olduğu düşünüldü.⁴⁹ Bunlar, 1916 yılı İttihat ve Terakki Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda kurulan vakıf paralarıyla teşkil edilmişti. Zira Anadolu Millî Mahsulat, Millî İthalat Kantariye, Millî Ekmekçiler ve Millî Mensucat Anonim Şirketleri'nin yarı sermayesi, bahsi geçen vakıfların mütevellilerinin katılımıyla temin edildi. Millî İktisat Bankası'nın sermayesinin tamamı da yine vakıf paralarından

⁴⁰BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık "Bakanlıklararası Tayin Dairesi", 30.11.1.0.13.21/8 14 Mayıs 1925.

⁴¹ Ayşegül Can, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Millî Bankacılık Faaliyetleri (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2021, s.163.

⁴²BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık "Bakanlıklararası Tayin Dairesi", 30.11.1.0.9.35/5, 12 Aralık 1924.

⁴³ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık "Kararlar Daire Başkanlığı", 30.18.1.1.17.85/5,23 Ocak 1926.

⁴⁴BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık "Kararlar Daire Başkanlığı", 30.18.1.1.17.86/9, 24 Ocak 1926.

⁴⁵ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık "Kararlar Daire Başkanlığı", 30.18.1.1.20.59/13, 19 Eylül 1926.

⁴⁶ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık "Kararlar Daire Başkanlığı", 30.18.1.1.21.70/4, 17 Kasım 1926.

⁴⁷ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın ismi İzmir Suikastı soruşturmalarında geçmese de bankanın tam da diğer milli şirketlerin ve Millî İktisat Bankası'nın tasfiyesi sürecinde, 29 Haziran 1927'de, Türkiye İş Bankası'na devredilmesi oldukça manidardır. Zira Türk iktisat tarihinin ilk en büyük sermayesine sahip bankası İttihatçıların yönetimi altında kuruldu. Nitekim Cumhuriyet döneminin bu ayardaki kurumu olan Türkiye İş Bankası'na bankanın bütün varlığı, hakları ve borçları devredildi. bk. A. Gündüz Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu, 1.Baskı, Ankara 1997, s.224-225.

⁴⁸ "Kara Kemal'in Şirketleri", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, S.831, s.1,3.

⁴⁹ Kılıç, *a.g.e.*, s.26.

sağlandı. Cemiyetin aynı zamanda bu kuruluşların yönetiminde de etkin olması⁵⁰ bunların İzmir Suikastı sonrasında tasfiyeye tabi tutulmasında önemli bir etken teşkil etti.

Bu doğrultuda ilk adım söz konusu kuruluşların çalışanlarının, 1926 yılı Ağustos ayı itibarıyla İstiklal Mahkemelerinde sorgulanmaya başlanmasıyla atıldı. Millî İktisat Bankası veznedarı Rıza, Millî Mensucat Şirketi Müdürü İbrahim Ethem ve şirket personeli Hilmi, Kantariye Millî İthalat Şirketi Müdürü Bekir ve personelden Kemal Muhiddin, Salâh Cimcoz, Anadolu Millî Mahsulat Şirketi yönetim kurulu üyelerinden Hüseyin Fehmi yargılanmak için Ankara'ya getirildi. Ayrıca aynı şirketin yönetim kurulu üyelerinden Mustafa Hamdi, İbrahim Etem, Sait ve muhasebeci Arif, Millî Ekmekçiler Şirketi'nden Rauf, Sekbanzâde İsmail Kâmil, Nuri Beşâzade Emin⁵¹, Millî Ticaret Mümessili İhsan ve Katib-i Mesul Vehbi'de yargılananlar arasındaydı.⁵²

Mahkemedeki yargılamalar milli şirketlerin mali işleyişi ve hissedarları, suikast sanıklarının bu şirketlerle olan münasebetleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üzerinden yürütüldü. Bu minvalde sorgulanan Hüseyin Fehmi, İhsan, Ali Rıza, Saadettin Rıza, Bekir ve Muhammed Ali Beylerin yargılamaları basında “*Kara Kemal'in en kör en şuursuz altı*” olarak tanımlandı.⁵³

18 Ağustos 1926'da İstiklal Mahkemeleri birinci celsesinde Millî Mahsulat Şirketi muhasebecilerinden Hasan Fehmi'nin duruşması yapıldı. Önceden Ziraat Bankası'nda çalışırken, savaş sırasında kurulan İaşe Bakanlığı'na muhasebeci olarak geçen Hasan Fehmi, Kara Kemal'in şirketteki rolü sorusuna, kurucuların vekilidir şeklinde yanıt verdi. Şirketin merkezinin Galata'daki Ömer Abid Hanı olduğunu belirterek bir başka soruyu yanıtladı. Anadolu Millî Mahsulat Şirketi'nin soruşturmayla tabi tutulduğu 1926'ya kadar olan maddi ihtiyacını Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ve Millî İktisat Bankası'ndan karşıladığını da ifade etti. Bu minvalde şirketin, Millî İktisat Bankası'na 30-35.000 lira, İtibar-ı Millî Bankası'na 15.000 lira kredi nedeniyle borcu vardı. Buna karşılık kolordulardan 70-80.000 lira alacağı bulunmaktaydı. Ardından Millî Mahsulat Şirketi ile bir alakasının olup olmadığı soruldu. Herhangi bir ilgisinin olmadığı yanıtını verince, şirket yönetim kuruluna üye olduğu kendisine iletildi. Bunun üzerine bir bilgisi olmadığını ve bir davet vs. almadığını ilave etti. Ancak ifadesinde şirketin yönetim kurulu tarafından üye seçildiğini beyan ettiği hatırlatılınca, kendisinin 50 hisse sahibi olma şartını, üç hissesi olduğu için sağlamadığını dolayısıyla üyeliğinin geçersiz olduğunu belirtti. Hasan Fehmi'ye şirket yöneticileri sorulunca, Galip Bahtiyar'ın yönetim kurulu başkanı, Ali İhsan'ın kurul üyesi, Saadettin Bey'in ise müdür olduğunu söyledi. Kara Kemal'in şirketin bilançolarını nasıl incelediği ve şirkete hangi sıklıkta uğradığı, şirketteki hisse miktarı gibi pek çok soru, cevaplanmak üzere Hasan Fehmi'ye yöneltildi.⁵⁴

İttihat ve Terakki kâtibi mesullerinden ve Kara Kemal'e yakın kişilerden olan Vehbi Bey, Ankara'daki İstiklal Mahkemeleri'ndeki sorgulamasında, ekmek temininden 800.000 lira kazanıldığı bunun 400.000 lirasıyla bir banka teşkil edildiğini belirtti. Buna ilaveten cemiyete yaptığı hizmetler, iaşe meselesi ve buradan edinilen kazançlar ile yetkililer, şirketlerin ve bankanın kurulmasını sağlayan vakfin ne suretle yapıldığı soruldu. Ayrıca mütarekeden sonra Kara Kemal'in etrafında milli şirketlerin kimlere yardım ettiği, Şişli toplantıları gibi genel olarak Kara Kemal, İttihat ve Terakki ile milli şirketler hakkında sorular yöneltildi. Şirketlerin sermayesinin Kara Kemal tarafından iaşeden edinilen paralarla kurulduğu cevabını veren Vehbi

⁵⁰ Ali Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2005, s.152.

⁵¹ Kocahanoğlu, *a.g.e.*, s.92-93.

⁵² Burada verilen isimlerin tasfiye edilen kuruluşlarla ilgisi bulunan kimseler olmasına dikkat edildi. Ankara'ya yargılanmak üzere getirilen diğer İttihatçılar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Güler, *a.g.e.*, s.159.

⁵³ “Kara Kemal'in Tesis Ettiği Şirketlerde Çalışanların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1926, S.817, s.2.

⁵⁴ “Kara Kemal'in Tesis Ettiği Şirketlerde Çalışanların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1926, S.817, s.1.

Bey, işe meselesindeki vazifesinden dolayı ne şirketlerden ne de bankadan bir kuruş dahi para almadığını ilave etti.⁵⁵

Vakıf mütevellilerinden ve İttihat ve Terakki Kâtib-i Mesullerinden Hüsnü Bey'in Ankara İstiklal Mahkemesindeki yargılamasında, kendisine birtakım sualler yöneltildi. Meşrutiyet'in ilanından sonra cemiyetin katib-i mesulleri, Birinci Dünya Savaşı'nın ilan edilmesi, askeri ve işe meseleleri, Kara Kemal'in faaliyetleri, Millî Mücadele sırasındaki toplantılar bunlar arasındaydı. Hüsnü Bey, ekmekten kazanılan parayı Vehbi Bey'in aksine, 500.000 lira olarak söyledi. Bu parayla kurulan vakıflardan yaklaşık 20 tanesinden sadece biriyle milli şirketlerin yarı sermayesinin karşılandığını beyan etti. Kendisinin hem vakıf hem de müteveli heyetinde olduğunu ifade ettikten sonra 27.000 liranın vakfedildiğini ekledi. Ancak paraya elini dahi sürmediğini, hatta görmediğini vurguladı. Hüsnü Bey de söz konusu parayla vakıf fikrinin Kara Kemal'e ait olduğunu, esasında vakıflar yoluyla savaş sonrası iktisadi bağımsızlık için adım atılmak istendiğini ifade etti.⁵⁶

Soruşturmalar devam ederken, mevzu bahis kurumların tasfiyesine Mülkiye Heyet-i Teftişîye Reisi Mustafa Arif Bey'in başkanlığında bir komisyon görevlendirildi. Bu minvalde faaliyetine devam eden komisyon üyeleri; Maliye Müfettişlerinden Feyzi, Evkaf Müdürü Hakkı, Müessesat-ı Vakfiye Müdürü Hamdi ve Ticaret Bakanlığı Yerli Şirketler Komiseri Said Rıza Bey'den ibaretti. Komisyon ilk olarak söz konusu şirketlerin çalışanlarından geçmiş yılların faaliyet raporunu talep ederek göreve başladı. Şirket çalışanları kendilerine tanınan kısa süre zarfında, hesapları komisyona sunmalıydı. Ancak komisyonun görevi bu şirketleri yalnızca mali açıdan değil tüm yönleriyle tetkik etmekte.⁵⁷ Ticaret Bakanlığı'nın talimatı üzerine 1 Eylül 1926'da kötü idare ve durumlardan dolayı tasfiye işlemleri için Ticaret, Maliye ve İçişleri Bakanlıkları ile Evkaf Müdüriyet-i Umûmiyesi'nden tayin edilecek kişilerden bir komisyon oluşturuldu. Söz konusu komisyon tarafından genel işler ve idarenin incelenmesi için Millî İktisat Bankası ile Millî Ekmekçiler, Millî Kantariye, Millî Mensucat ve Millî Mahsulat şirketleri geçici olarak tatil edildi.⁵⁸

Mustafa Arif Bey'in başkanlığındaki komisyon 2 Eylül 1926'da Millî İktisat Bankası'nda toplandı. Bu sırada bankanın kasaları bir buçuk aydan beri kapalı olup, bankada işlem yapılmamaktaydı. Arif Bey, gazetelerde başkanlığını yaptığı komisyonun tasfiye ile görevli olduğu bilgisinin aksine komisyonun araştırma yapmakla sorumlu bulunduğunu ilettili. 3 Eylül tarihi itibarıyla Millî İktisat Bankası, Millî Ekmekçiler Şirketi ve Millî Mensucat Şirketi'nin hesaplarının talep edildiği, ancak bu konuda henüz bir rapor olmadığı öğrenildi. Öncelikle bu üç şirketin hesaplarının incelenmesi ve rapor sürecinin tamamlanmasından sonra diğerlerine geçilmesi kararlaştırıldı.⁵⁹ Bunlara ait kasa anahtarlarının henüz iade edilmemiş olması sebebiyle Millî İktisat Bankası müdüriyeti tarafından gönderilmesi istendi. Ayrıca vadesi geçmiş alacak senetlerinin tahsiline, vadesiz mevduat sahibine ödemedede bulunulmasına imkân olmamasından dolayı bankanın ve alakadar alacaklıya menfaatinin karşılığını temin ve telif etmek, hesabın tasfiyesiyle meşgul komisyonun vazifesini yerine getirmek üzere İstanbul Ticaret ve Evkaf Müdüriyeti ile bankadan görevlendirilecek birer memurdan oluşacak heyet huzurunda kasaların açılması uygun görüldü. Kasaların akşamları da yine heyet üyelerinin mühürleriyle kapatılması ve işlemlerin bu şekilde sekteye uğramadan devamı sağlanmalıydı. Hatta bu heyet lüzum

⁵⁵ “İttihat ve Terakki Katib-i Mesullerinden ve Kara Kemal'in Gözde Adamlarından Vehbi İstiklal Mahkemesi Huzurunda Sey'iatının Hesabını Veriyor”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, S.1850, s.4.

⁵⁶ “İttihat ve Terakki Katib-i Mesullerinden Hüsnü Bey İstiklal Mahkemesi Huzurunda Kara Kemal ve Hempalarının Faaliyetini İzah Ediyor”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1926, S.1851, s.4.

⁵⁷ “Kara Kemal'in Şirketleri”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, S.831, s.1,3.

⁵⁸ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık “Kararlar Daire Başkanlığı”, 30.18.1.1.20.59/19, 19 Eylül 1926.

⁵⁹ “Kara Kemal'in Şirketleri”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1926, S.833, s.3.

görüldüğü takdirde, diğer şirketlerin mali işlemleri ve nakitlerini dahi aynı yolla temin ve idare edebilirdi.⁶⁰

Bahsi geçen şirketler ve bankaya ait para, mal ve eşyaların İstanbul Belediyesi'ne terki, İçişleri Bakanlığı tarafından teklif edilmişse de başbakanlık tarafından bunun için bir kanun çıkarılması gerektiği 7 Eylül 1926'da mevzu bahis oldu. İçişleri Bakanlığı'na bu anlamda gerekli hazırlıklara başlama görevi verildi.⁶¹ Nihayetinde 19 Eylül 1926 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında, söz konusu kuruluşların tasfiye işlemlerine başlanmasına karar verildi. Bu işlemlerin takibi ve sonuçlandırılmasında Ticaret Bakanlığı görevli kılındı.⁶²

Millî İktisat Bankası'nın soruşturma altındayken işlemlerine kısıtlı da olsa devam etmesine izin verildi. Yalnızca vadesi gelmiş bonoları makbuz karşılığında tahsis etmekte ve sadece cari hesabı olanlara ödemede bulunmaktaydı. Bu işlemlerden eline geçen para nispetinde itibar işlemi yapabilmekteydi. Banka, Kara Kemal'in "*belediyenin parasıyla tesis ettiği bir banka olarak*" 21 Ağustos 1926'da Milliyet gazetesinde ele alındı. Bu sırada banka yönetim kurulu Mithat, Hüsnü, Tantavizade İzzet ve Ahmet Hamdi Beylerden ibaretti. Bunların ilk üçü Ankara'da İstiklal Mahkemesi'nin emri altında bulunmaktaydı. Yönetim kurulu başkanı olan Ahmet Hamdi Bey aynı zamanda ticaret odası üyelerindendir. Bankanın toplamda üç olan kasasının ikisi yönetim kurulu toplantı odasında, biri de işlem bürosundaydı. Bunların hepsi de mühürlü vaziyetteydi. Bankanın veznedarı olan Ali Rıza Bey de İstiklal Mahkemesi tarafından yazıyla çağırıldı. Belirtilen tarih itibarıyla bankada çalışan dört kişinin ismi şu şekildedir; ikinci veznedar Rıza, işlem memuru Şahiniyan, ticari haberleşme memuru Seyfettin ve muhasebe memuru Kemal Efendilerdi.⁶³

Şirketlerin ve bankanın tasfiyesi meselesi, yalnızca Türk basını tarafından yakından takip edilmedi. Aynı zamanda İzmir Suikastı yargılamalarını yakından takip eden Tuğamiral Mark L. Bristol'ün ABD Büyükelçiliğine gönderdiği raporunda yer buldu. Bristol 3 Ağustos 1926 tarihli raporunda, bu şirketler ve bankaya ilave olarak aynı nedenden dolayı Millî Ticaret Şirketi ve Tesanüt'le birlikte yedi kurumun daha sorgulamaya tabi tutulduğunu belirtti. Ayrıca bunların hemen hemen hepsinin, mahkeme kararı neticesinde, çalışanlarının tutuklandığını ve hesapları dikkatle incelendikten sonra kapatıldığını ifade etti.⁶⁴ Bristol'ün raporunda kastettiği, şirketlerin tasfiye edildiği değil de tasfiye kararının alındığı olmalıdır. Çünkü bunların tasfiyesi meselesinin 1929 yılının sonları itibarıyla hâlâ neticelendirilemediğine rastlandı. Hatta ticaret müdüriyeti bu kuruluşlar hakkında ne gibi muamele yapılacağını İktisat Bakanlığına sordu. Bakanlık ise bunların mahkemeye verileceğini beyan etti.⁶⁵

Ankara İstiklal Mahkemesi sorgulamasında, Kara Kemal'in Millî Ticaret Şirketi'nden Lâl Halil aracılığıyla 6.000 lira aldığını öğrendi. Hatta 6.000 liranın, 4.000 lirası Lâl Halil'in bahçesinde gömülü olarak bulundu. Mahkeme 20 Ekim 1926'da 4.000 liranın söz konusu şirket tasfiye edilinceye kadar devlet hazinesinde emanete alınmasını uygun gördü.⁶⁶

1931 yılına kadar söz konusu kurumlara dördüncü tasfiye muamelesi gerçekleştirildiği bilgisine erişildi. Ayrıca bu işlemlerin devamı için aynı yılın 10 Haziran'ında şirketlerde genel kurul toplantısı yapılması kararlaştırıldı. Bu döneme kadar yalnızca Millî Mensucat Şirketi'nin

⁶⁰ BCA.30.18.1.1.20.59/19.

⁶¹ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık "Muamelat Genel Müdürlüğü", 30.10.0.0.125.889/7, 18 Eylül 1926.

⁶² BCA.30.18.1.1.20.59/19.

⁶³ "Bankanın Vaziyeti", *Milliyet*, 21 Ağustos 1926, S.186, s.3.

⁶⁴ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2001, s.227.

⁶⁵ "Kara Kemal Şirketleri", *Akşam*, 11 Kasım 1929, S.3980, s.3.

⁶⁶ TBMM, IM.T3.K138.D274.G001.0034.

tasfiye işlemi sonuçlandırıldı.⁶⁷ Tasfiye süreci devam eden şirketlerin durumu için 24 Temmuz 1932’de bir hissedarlar genel kurulu toplantısı yapıldı. Toplantıdan tasfiye sürecinin bir yıl daha uzatılması kararı çıktı. 28 Eylül 1933’te Millî Ekmekçiler Şirketi hissedarlar genel kurulu son kez bir araya geldi. İttihat ve Terakki hükümeti döneminde alınan hükümet hisselerini Muhsin Naim Bey temsil etti. Tasfiye memurlarının sunduğu rapor ve bilançolar ışığında, şirketin mal varlığı, alacak ve verecekleri, zaman aşımına uğradığına oy birliğiyle karar verildi.⁶⁸ Böylece Millî Ekmekçiler Şirketi’nin tasfiyesi onaylandı. Şirketin tasfiye işlemlerinde memur Emin Bey ve denetçi Bahri Bey görevlendirildi. Şirketin mevcut mal varlığından bu görevlilerin ücretleri çıkarıldıktan sonra kalan miktarın maliye hazinesine devredilmesi uygun görüldü.⁶⁹

1934 yılında ise Millî İktisat Bankası’nın tasfiyesi sırasında bankanın kasasında bulunan 37.000 liranın ortadan kaybolduğu ve bunun sorumlusunun tasfiye görevi verilen Esnaf Bankası olduğu malumatına erişildi.⁷⁰ Ancak tasfiye kararı alınan Kantariye Millî İthalat ve Anadolu Millî Mahsulat Şirketlerinin tasfiye edilip edilmediği noktasında bir bilgiye rastlanmadı. Bununla birlikte şirketlerin varlıklarını devam ettirdiklerine dair bir malumat da bulunamadı.

Sonuç

Cumhuriyet’in ilk yıllarında iktisadi alanda millileşme hareketleri, siyasi bağımsızlığın tamamlanması için gerekli görülürken, özel teşebbüs de desteklenmekteydi. Diğer taraftan İkinci Meşrutiyet dönemi, özellikle de Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki hükümetinin bir politikası haline getirilen milli iktisat neticesinde birçok milli kuruluş teşekkül etti. Böylece Türk iktisat tarihinde bir ilk olan milli şirket ve bankalar, Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e intikal etti. Bunlar gerek sermayeleri gerekse de personeli ile Cumhuriyet’in ilk yıllarında faaliyetlerini devam ettirdi. Ancak 26 Haziran 1926, yani İzmir Suikastı nedeniyle İstiklal Mahkemesi’nde yargılamaların başlatılması, bu hususta bir dönüm noktasını teşkil etti.

İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanan, Cumhuriyet rejimine ve inkılaplarına muhalefet eden kesim arasında İttihatçılar da bulunmaktaydı. İttihatçıların yargılamalarını siyasi ve iktisadi olarak iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlar hakkındaki iddianamede gerek TBMM’deki İkinci Grup gerekse de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası saflarından muhalif hareketlerinden ve İttihat ve Terakki yönetimini yeniden canlandırma faaliyetlerinden bir sonuç alamadıkları belirtilmekteydi. Bu sebeple de Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’i ortadan kaldırma planları çerçevesinde suikast girişiminde buldukları ifade edildi. Siyasi tasfiye gerekçesinin kökenlerini, Osmanlı Devleti’nin sonlarına yaklaştığı, Millî Mücadele’nin verildiği döneme dayandırmak mümkündür. Dolayısıyla siyasi yargılamalara bu perspektiften bir hesaplama gözüyle bakılabilir.

İktisadi tasfiye ise siyasi alandaki hesaplaşmanın bir devamı niteliğindedir. Zira İttihatçıların ve özellikle de Kara Kemal’in kuruluşunda aktif rol oynadığı milli kuruluşların tasfiye sürecinin İzmir Suikastı sonrasına denk gelmesi tesadüf değildi. Bu doğrultuda İttihatçıların maliyecisi Cavit Bey suikast suçlusu olarak idam edilirken, Kara Kemal ise ölü olarak ele geçirildi. Buradan hareketle İttihatçıların yalnızca siyasi alanda değil aynı zamanda iktisadi sahada da etkisiz kılınmaya çalışıldığı söylenebilirdi. Böylece Mütareke döneminde başlatılan, İttihatçıları iktisadi sahada etkisiz etme çabaları, İzmir Suikastı sonrasındaki zaman diliminde tamamlandı. Aslında mesele devletin alternatif güç odaklarına nüfuz alanı bırakmadığı bir yapıda, milli ekonomiyi de kontrolü altına almak istemesinin bir sonucu idi.

⁶⁷ “Kara Kemal Şirketleri Tasfiyesi”, *Hakimiyeti Milliye*, 5 Haziran 1931, S.3550, s.3.

⁶⁸ Arif Oruç, *Kara Kemal’in Son Günleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s.32.

⁶⁹ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s.172.

⁷⁰ “Esnaf Bankası”, *Hakimiyeti Milliye*, 19 Nisan 1934, S.4574, s.3.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye İdare-i Umumiyye.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA: Başbakanlık “Bakanlıklararası Tayin Dairesi”.

BCA: Başbakanlık “Kararlar Daire Başkanlığı”.

BCA: Başbakanlık “Muamelat Genel Müdürlüğü”.

Resmi Yayınlar

TBMM İstiklal Mahkemeleri Kataloğu

IM.T3.K138.D274.G001.0001.

Sürelî Yayınlar

“Kara Kemal Şirketleri”, *Akşam*, 11 Kasım 1929, S.3980, s.3.

“Ali Bey’in Beyanatı”, *Hakimiyet-i Millîye*, 01 Temmuz 1926, s. 1.

“İttihat ve Terakki Katib-i Mesullerinden ve Kara Kemal’in Gözde Adamlarından Vehbi İstiklal Mahkemesi Huzurunda Sey’iatının Hesabını Veriyor”, *Hakimiyet-i Millîye*, 1 Eylül 1926, S.1850, s.4.

“İttihat ve Terakki Katib-i Mesullerinden Hüsnü Bey İstiklal Mahkemesi Huzurunda Kara Kemal ve Hempalarının Faaliyetini İzah Ediyor”, *Hakimiyet-i Millîye*, 2 Eylül 1926, S.1851, s.4.

“Kara Kemal Şirketleri Tasfiyesi”, *Hakimiyeti Millîye*, 5 Haziran 1931, S.3550, s.3.

“Kara Kemal’in Suret-i Takip ve Derdestine Dair Zabıtamızın Raporu”, *Polis Mecmuası*, 1 Eylül 1926, S.201, Millî Matbaa, İstanbul, 1926, s.151.

“Kara Kemal’in Şirketleri”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, S.831, s.1,3.

“Kara Kemal’in Tesis Ettiği Şirketlerde Çalışanların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1926, S.817, s.2.

“Kara Kemal’in Şirketleri”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1926, S.833, s.3.

“Bankanın Vaziyeti”, *Milliyet*, 21 Ağustos 1926, S.186, s.3.

Kitaplar

AKYILDIZ, Ali, *Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2005.

CEBESOY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Cumhuriyet, C.2, byy 1997.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2013.

DEMİREL, Ahmet. *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2001.

- GÜLER, Ali, *Suikastlerin ve Darağacının Gölgesinde- İttihatçılar ve Mustafa Kemal*, Halk Kitabevi, İstanbul 2021.
- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- ORUÇ, Arif, *Kara Kemal'in Son Günleri*, Haz: Tahsin Yıldırım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu, 1.Baskı, Ankara 1997.
- KILIÇ, Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- KILIÇ, Sümer, *Kazım Karabekir'in Savunması ve İddianame- Büyük Hesaplaşma "İzmir Suikastı"*, Truva Yayınları, İstanbul 2020.
- KOCAHANOĞLU, Osman Selim. *İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası-Ankara Yargulamaları*, C. 2. Temel Yayınları, İstanbul 2017.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyet'inde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoglu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

Makale-Kitap Bölümü

- ÇEVİK, Zeki, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İttihatçıların Tasfiyesi", *Yeni Türkiye*, S.44, Yıl 8, 2002, s.496-509.
- Falih Rıfkı, "İddianame", *Hakimiyet-i Millîye*, 03 Ağustos 1926, s.1.
- KISIKLI, Emine, "Millî Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.2, S.5, 1990, s.109-127.
- YURTSEVER, Serdar, "Karakol Cemiyeti", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/index.php?title=Karakol_Cemiyeti&oldid=3106 (E.T. 18.07.2021).

Tezler

- CAN, Ayşegül, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Millî Bankacılık Faaliyetleri (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2021.

Summary

In the study, the issue of the liquidation of the Unionists from the national companies was discussed, the reasons for which go back a long time, but with the Izmir Assassination being the last straw. Thus, it was aimed to reveal that the trials that started due to the assassination aimed to clear the Unionists not only from the political arena, but also from the economic field. For this reason, first of all, the connections of the Unionists with the Izmir Assassination and the trials were given. Subsequently, answers were sought to the questions of why the scope of these proceedings was carried to the economic field and what common features the national companies whose liquidation decisions were made.

The most important purpose of the study is to reveal the reasons for the presence of the Unionists in the assassination trials and which of the national organizations were subject to liquidation. Along with this, the fate of some of the national companies that were transferred from the Ottoman Empire to the Republic and constituted a first in the history of Turkish economics, was revealed.

It was not a coincidence that the liquidation process of the national organizations in which the Unionists and especially Black Kemal, who was sentenced to death by the court but was on the run, played an active role in the establishment, coincided with the aftermath of the Izmir Assassination. Because Mr. Cavit the financier of the Unionists, was executed as an assassination criminal, while Black Kemal was captured dead. The efforts to neutralize the Unionists in the economic field, which were started during the Ottoman Empire, were completed in the time period after the Izmir Assassination, although it was due to different reasons. In fact, the issue was the result of the state's desire to take the national economy under its control in a structure that did not leave any sphere of influence to alternative power centers.

It is possible to state that the literature on the Izmir Assassination is quite rich. For this reason, the documents in the Presidency Republic Archive, the memories and monographs of the people who were tried in the Independence Courts or witnessed that period, and the press of the period were consulted in the study. On the other hand, the same is not the case with the liquidation of national companies established by the Committee of Union and Progress during the First World War. The information obtained from the Archive of the Proceedings of the Grand National Assembly of Turkey Independence Courts made a significant contribution to the economic dimension of the proceedings. As a result, the study consisted of the information revealed by the documentary source scanning method.

